

Софийски университет „Свети Климент Охридски“
Исторически факултет
Катедра
„Стара история, тракология и средновековна история“

Мартин Гюзелев
Дионисий Бизантийски
и неговият Анаплус на Боспора като извор
за историята и културата на Югоизточна Европа

Автореферат
на дисертация за присъждане
на научна степен „доктор на науките“
шифър 05.03.01 стара история

София
2015

Настоящата дисертация представлява естествен етап в досегашните ми изследвания и особено на монографията *The Left Pontic Coast between Emine Cape and Byzantium during the First Millennium BC*, където систематизирах данните за Бизантион в доримския му период. За да добие изследването настоящия си вид спомогнаха много колеги. Сред тях най-напред съм длъжен да посоча Атанас Орачев и вече покойната Десислава Димитрова, които започват работата по темата в рамките на проект „Тракийско изворознание“ към вече несъществуващия Комитет за наука. В частта с коментарите съм се придържал към започнатото от Атанас Орачев (до параграф 18): на него изказвам и дълбоката си признателност за това, че ме амбицира да продължа работата по темата.

За факсимилетата на старогръцкия текст от Ватопедския кодекс спомогнаха служителите от Британската библиотека Росица Атанасова (тя ми осигури достъп до ръкописа) и Джеймс Клементс, който отговаря за дигитализацията на ръкописите - на него дължа доброто копие на листа от *add. MS 19391*. С частта от кодекса, която се намира в Националната библиотека в Париж, ме снабди моят френски колега Александър Баралис (от Лувъра).

Специални благодарности дължа и на колеги историци и археолози от Турция, с които съм дискутирал въпроси по локализацията на археологическите обекти по Боспора. Сред тях особено полезен беше обмен на информации с Асну Билбан от Истанбулския университет (ръководител на проекта Йорос) и Нисан Лордоглу: последната „преброди“ Истанбул и Рим, за да открие, макар и безуспешно, следи от пребиваването на Петрус Гилиус. Ценни бяха и дискусиите с Мехмет Фатих Явуз от университета в Чанаккале, автор на турския превод на Дионисий Бизантийски и на редица изследвания по проблематиката. Дължа благодарности и на колегата Момчил Банев от Центъра по тракология, който ми посочи някои пропуски, и особено на Петър Делев и Дияна Ботева от Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ за насърчението и съветите относно структурирането на изследването. И най-накрая съм признателен на ръководството на Сдружение „Черноморска Странджа“ за предоставените картни материали и специално на инж. Петър Кънев и г-н Константин Панайотов за осигурените условия за плодотворна работа.

Това, което тези хора извършиха за мен е неоценимо - на всички тях посвещавам този труд.

Въведение

От началото на новото хилядолетие и в специализираната, и в научно-популярната историческа и археологическа литература започна да проличава засилен интерес към Черноморския проток – Боспор и градът, който е разположен на Боспорския полуостров. Този интерес на пръв поглед изглежда необичаен, ако се сравни с доста явната му липса до края на миналия век. За тази нова историографска ситуация има обяснения и те не се коренят единствено в многобройните проекти, които са свързани с изграждане на транспортната инфраструктура под Боспора за нуждите на съвременния Истанбул. Проливите започват да играят определена роля и в геополитически план, поради което тяхната тежест видимо нараства, дори и само като транспортни коридори, а това на политическата, както и на икономическата карта, има своите значими измерения.

Едно от тях е и засиленият научен интерес във всички сфери към тази част от света, който и в този случай върви наред и най-вече със стремежа да се разрешават геополитически въпроси. Същевременните предизвикателствата към хуманитарните науки са многобройни и са породени от редица фактори, които имат значение към днешна дата. Политическото, стопанското и културното присъствие на различни общности в региона, всяка от които със своите специфики, изисква специално внимание от историческо, филологическо, религиозно и фактическо естество. Тъкмо на този фон съвременната хуманитаристика е в парадоксална ситуация, тъй като все още липсват добре оформени и общоприети историографски концепции за началото на човешкото присъствие в тази част на европейския югоизток.

Напредналите археологически открития (все още далеч от окончателни публикации на материала) разкриха нови данни за историческото развитие на човешките общества тук от неолитната епоха насетне. Те потвърдиха или ревизираха различни данни за отделните етапи на усвояване на територии и акватории по бреговете на Боспорския проток, които стоят във връзка с градоустройството, пристанищната дейност, храмовото строителство и свързаните с него религиозни култове... Някои от тях са в тясна връзка и с типично морски аспекти, като корабоплаване и корабостроене, морски риболов и изобщо с тукашната навигация.

В тази проблематика особено място заема *Анаплус на Боспора* от Дионисий Бизантийски, което той написва най-вероятно в края на II век (датировката е предложена от Otto Frick, който приема че *Анаплусът* е писан преди 196 г., когато Септимий Север разрушава почти целия Бизантион). Това антично произведение не е превеждано досега на български език, като - с изключение на отделни фрагменти, няма и превод на някои от по-

разпространените езици днес. Времето, в което този текст става достояние на научната общественост предопределя и подхода към него. Задълго този интересът е чисто филологически, като само отделни фрагменти са включени в специализирани изследвания по топографията на Боспора, както и при разглеждането на религиозните и митологичните версии за основаването на и Bizантион.

Пренебрежимо малко са обсъдени наличните в съчинението исторически данни: на тях в научната литература е обърнато внимание дотолкова, доколкото се препраща към отделни известия на Дионисий Bizантийски. В този случай една от целите на автора е да се онагледя превода на текста от Дионисий, като паралелно се предоставя и оригиналният текст по запазените части от средновековния препис.

По този начин се формулира и главната цел на изследването - да се направи превод, да се коментира и да се подложат на извороведски анализ информацията в съчинението на Дионисий Bizантийски *Анаплус на Боспора*. Това е единственото достигнало до наши дни антично съчинение от подобен вид, макар някои части да са оцелели само в латинския превод на старогръцкия текст, който е дело на Петрус Гилиус през XVI век. Данните в него не са подлагани на целенасочени анализи с оглед както на тракийската, така и на историята на Европейския Югоизток, където ролята на апойкията Bizантион и на навигацията през Боспорския проток имат голямо значение и за политическата, и за стопанската, и за културната история на античния свят.

Характерът на *Анаплус*, написаното от Петрус Гилиус към средата на XVI век (съчинението в три книги – *De Bosphoro Thracio*, анализите на Карл Мюлер, съвременната историографска ситуация и археологическите открития по двата бряга на Боспора в последните десетилетия предопределиха следната структура на настоящето изследване:

Съдържание

Предговор	6-13
Глава първа	
Дионисий Bizантийски	
и неговият Анаплус на Боспора	
(история, кодекси, език)	14 - 35
Глава втора	
Тракийският Боспор (историографски обзор)	36 - 55
Глава трета	
Διονυσίου Βυζαντίου Ἀνάπλους Βοσπόρου	
Дионисий Bizантийски Анаплус на Боспора	
(паралелен текст с индекс)	56 -123
Глава четвърта	
Основни физико-географски характеристики	
на Тракийския Боспор	124-131

Глава пета	
Реалиите в Анаплус на Боспора	132-261
Глава шеста	
Опит за историко-географски синтез	
на информацията в Анаплус на Боспора	262-289
Основни изводи	290-295
Справочен апарат	296-322

Предговор

В него са изложени целите на изследването, дадени са въстъпителни справки върху заглавието, характера, езика и датировката на произведението. Обърнато е внимание върху стила на писане на Дионисий, съгласно неговите разбирания, опит и знания. Направена е кратка справка за първия издател на *Анаплуса на Боспора* – Петрус Гиlius, както и за ролята и мястото на произведението в изучаването на античната географска традиция през Просвещението и Новото време. Обърнато е внимание и на научните проблеми, които поставя *Анаплуса* пред съвременните изследователи.

Те започват още с превода на съществителното *анаплус*, което идва от ἀνάπλοος - ἀνάπλους и означава „плаване нагоре срещу течението на река, в дълбочина на страна“, „отплаване“, „плаване от морски канал към пристанищен залив“, „обратно плаване“ и други. В допълнението към *Scythica et Caucasia* на В. Латышев във ВДИ през 1948 г. е преведено „Плавание по Боспору“. Този превод обаче не отразява точно смисловата натовареност на понятието „анаплус“, тъй като не взема предвид неговото значение на термин, чрез който в някои елински навигационни помагала се обозначава цялото пространство (или цялото плаване) от Боспорския нос до азиатския Хиерон - храма на Зевс Уриос. Това значение най-добре личи у (Псевдо)Скилак, където е указано Καλεῖται δὲ Ἀνάπλους ὁ τόπος ἅνα Βόσπορον μέχρι ἅν' Ἑλλάδος ἐφ' Ἰερόν.

„Плаване срещу течението на [Тракийския] Боспор“, какъвто е най-вероятният превод на заглавието, има извънредно висока стойност като извор за политическата, социално-икономическата и културната история на Югоизточна Европа. Особено голямо е значението му като първокласен източник и за морската история на региона. Много от съдържащите се в него сведения позволяват да се уточнят редица дискуссионни въпроси около локализирането на топосите, начините за преодоляване на насрещното Боспорско течение, ролята на местното тракийско население в мореплаването, риболова и крайбрежното пиратство, основаването на Бизантион и редица други проблеми.

Казано по друг начин титулът на произведението не отразява цялостната информация в текста, защото - наред с данните с периплусово-анаплусов характер, се дава подробно описание не само на Боспора, но

и на прилежащите брегове на Боспорския нос (полуостров Боспорион, дн. Сарай) и Златния рог (Керас, Халич). От друга страна липсва една от най-важните характеристики на подобен географски труд, а именно разстоянията между отделните пунктове.

До наши дни не е достигнало, а и до днес няма открито по-последователно и сравнително географски изчерпателно точно описание на топоними и реалии за Боспора и в частност за Бизантион и неговата околност. И времето, в което е написано съчинението, макар да се установява приблизително към края на II век, го прави още по-ценен източник за ранната история на полиса.

То се характеризира и с включването на обилен исторически и митологически материал, който се представя в реторическа форма. Твърде вероятно в произведението, освен всичко друго, да е залегнало и някакво доста пълно периплусово описание на двата бряга на Боспорския проток. Подобни съчинения, както става известно от едно съкращение (Епитоме) на Артемидор от Ефес, наистина са били писани, защото той известява за един „Периплус на Тракийския Боспор, Пропонтида и Хелеспонта“, но дори и негов съкратен вариант не е достигнал до наши дни.

Дионисий Бизантийски определено преработва своите източници с представените там чисто практически морски данни, за да ги пригоди към вкуса на една епоха, в която на мода отново била излязла софистиката. Вероятно поради това авторът дава разстоянията между отделните пунктове много рядко и по изключение и то само за „големите“ реалии: протока Боспор, залива Златния рог, площта на Бизантион и Черно море. Той е писал на атически диалект и се е стремил да подражава на най-популярните образци от V - IV в. пр. Хр., като мерните единици явно не са подходжали на високия стил на неговото произведение.

Съчинението на Дионисий не е използвано като извор за древната история на траките. На български език се превежда изцяло за първи път. За тази цел е използвано изданието *Dionysii Byzantii Anaplous Bospori una cum scholiis X saeculi. Edidit et illustravit R. Güngerich. Berolini 1927* и публикациите на K. Müller в *Geographi Graeci Minores II, Parisiis, 1861, I-XII; 1-101* с подробен коментар и *Fragmenta Historicorum Graecorum V, 188-190* с добавките, направени след откриването на *Codex Vatopedinus*, който се съхранява в Британската библиотека и Националната библиотека в Париж. Към тях се прибавя и фактически първото цялостно издание на *Анаплуса* по Ватопедския ръкопис – това на Karl Wescher *Dionysii Byzantii De Bospori Navigatione quae supersunt, una cum supplementis in geographos graecos minores aliisque ejusdem argumenti fragmentis, Parisii, 1874*.

При коментара са използвани и географските анализи на E. Oberhammer в *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft III, col. 746-757, 1118-1127; XI, col. 257-262*. За пълна верификация на текстовете са поместени и факсимилетата от Ватопедския кодекс, които се съхраняват в Националната библиотека в Париж и в Британската библиотека.

От гледна точка на самия текст правят впечатление няколко неща. Дионисий Бизантийски следва историческата традиция и в много случаи за него водещ принцип е айгиона – т.е. причините за появата на дадено географско наименование според митологията и/или историята. Това обяснява защо често той се явява единствен източник при обозначаване на множество топоними и дори на някои исторически събития. В този случай информацията му добива значение на първостепенен извор за възстановяване на ранната история на югоизточния край на Европа, в частност на дорийската апойкия Бизантион: от нейното непосредствено създаване и завоюване на териториите на местните траки до етапите на усвояване на жизненото пространство, което е свързаното и с усилено храмово строителство.

Особено важно е, че, отделно от чисто „гръцките“, могат да се проследят и „легендарните“ тракийски династически генеалогични линии и тяхното съперничество, от което изглежда да се възползвали елините при дебаркирането си по двата бряга на Боспора. Източникът дава възможност да се проучи също така и разрастването на градската територия - първоначално по Златния рог, а по-късно и по Боспора във връзка с морския трафик и нарастналите икономически възможности на полуса, което е отразено в частта на самото плаване по Боспорския маршрут.

Описанията на отделните местности и географски пунктове са пък в основата на познанието ни за палеогеографията, особено като възможност за реконструкция на древния терен (например при някои запълнени днес морски заливи по Златния рог, бетонирани и подравнени крайбрежни ивици, деформирани древни морски носове, отклонени или заустени речни потоци), което е базисно за всяко археологическо издирване. Това може и следва да стане онзи историографски ключ, който да очертае перспективните зони за бъдещи археологически проучвания по тракийските брегове на Боспора.

Днес съчинението на Дионисий Бизантийски е особено актуално за археолозите. Засиленото строителство в Истанбул и по бреговете на Боспора извади на бял свят много артефакти, които в повечето случаи потвърждават написаното у Дионисий. Тук се сблъскваме с още едно качество на *Анаплуса* – ценен помощник на всеки теренен изследовател при опитите за установяване на археологическата картина. Верен на своите софистични разбирания Дионисий Бизантийски обаче не дава точното разстояние между описаните от него места. Установяването им позволява да се избистрят и локализациите на издателите на *Анаплуса*, правени в различно време и с различни цели. В този смисъл неогценим помощник е Петрус Гилиус и неговия превод с коментар - *De Bosporo Thracio libri tres. Quibus reliqua Anapli fragmenta in latinum versa continentur*. Той създава своеобразен „мост“ между антично-средновековните перцепции за Боспорския проток и Новото време.

Литературният паметник разкрива възможностите за разрешаването и на дискуссионни въпроси около историко-археологическата интерпретация на каменните котви, пътищата за проникване на култа към Понтийската Майка на боговете по бреговете на Черно море и редица други проблеми.

Глава първа Дионисий Бизантийски и неговият Анаплус на Боспора (история, кодекси, език)

В нея е направен опит да се изясни максимално изчерпателно интереса към *Анаплуса*, което в случая е неразривно свързано със съдбата на неговия пръв откривател и изследовател – Петрус Гилиус от XVI в. Последното едно и половина десетилетие от неговия живот всъщност е било посветено върху цялостното изследване на Боспора и Бизантион – Константинопол. На него се дължат и откриването на оригиналния текст на Дионисий Бизантийски (впоследствие изгубен отново), а също и първото детайлно теренно изследване на местата по Боспорския проток. В своето изследване той се позовава на издадени и на все още непубликувани произведения на антични и средновековни автори, извършва наблюдения на съществуващата по негово време ситуация, като ретроспективно се опитва да възстанови картината от времето на Дионисий.

Дионисий Бизантийски е причислен към малката гръцка географска традиция. За него е налице едно единствено сведение, което се открива в Лексикона *Suida*. Там той е споменат като ἑπολοῖός и е поместен между други двама ἑπολοιοῦς - Дионисий от Митилена и Дионисий от Коринт. Пасажът гласи: Διονύσιος Βυζάντιος, ἑπολοῖος· Περιήγεσιν τοῦ ἐν τῷ Βοσπόρῳ ἀνάπλου· περὶ Θρήνων (ἔστι δὲ ποίημα μεστὸν ἐπικηδείων) - „Дионисий Бизантийски, епопойос, Периегеза на плаване срещу Боспора. “За оплакванията” (е поема пълна с погребални оплаквания)”. Текстът в Лексикона е неясен, защото от достигналия до наши дни текст се вижда, че Дионисий е писал в проза.

От съществено значение за извороведския анализ на данните в *Анаплуса* е въпросът за кодифицирането му и включването му в т.нар. Малка географска традиция. В това отношение времето и случайността са играли твърде важна роля. Известно е, че текстът на *Анаплуса* е бил включен в няколко средновековни кодекса, като едва през втората половина на XIX век Атонският Ватопедски кодекс, макар и в непълен вид, става достойние на научната общественост. Разпокъсан на две части и със загубени фрагменти (за които имаме представа само от преводите на латински на Гилиус), текстът заема полагащото му се място сред античните географски съчинения.

Може да се приеме за сигурно, че кодексът на Дионисий, който използва Гилиус, не е достигнал до наши дни. В специална бележка Holstenius посочва: „Аз открих дотук само въведението на гръцки, макар

и твърде ценно и с отлични бележки. Такъв екземпляр е имало в гърка Николаос Софианос... Впрочем за някакъв кодекс на Дионисий пуска слух Gesner... Струва ми се, че във Венеция чух за плаване през Босфора, описано от Дионисий, без да зная къде е бил дотогава, това го чух от Николаос Софианос, грък." Що се отнася до посочения от Gesner кодекс, Holstenius е смятал, че книгата вероятно е била в ръцете на самия Софианос. Мюлер заявява, че не знае „дали този кодекс следва да се причисли към онези, които предават единствено фрагмента от началото на Дионисиевия труд заедно с Агатемер и други анонимни географски съчинения“.

Първият известен учен, който съобщава за кодекс **B**, е д-р E. Zachariä. Той го е видял в библиотеката на Ватопед през юни 1838 г. През 1841 г. Minoides Mynas - по време на мисия за френското правителство, посещава Ватопед и прави каталог на неговите ръкописи, включително и подробно описание на кодекс **B**, след което го отнася със себе си във Франция. Благодарение на A. Diller, вече се знае много повече за кодексите, в които има съчинения на „малки гръцки географи“. Той дава и стема, за да заключи, че през 40-те години на XIX в. кодексът е бил разпокъсан и днес 28 отделни листа от него се намират в Британската библиотека (Add. MS. 19391) и в Bibliothèque Nationale в Париж (Suppl. grec 443A).

Според Дилър Минас изглежда е преместил седем листа от Малките Географи и е копирал други листи, за да ги допълни в Парижкия каталог. След смъртта на Минас Bibliothèque National придобива от неговите наследници през 1864 г. около 80 древни и нови ръкописа, сред които и този от Ватопед (седем оригинални листа и копията на **B**).

Но с това злощастната съдба на кодекс **B** не свършва. През 1853 г. друг известен мошеник Constantine Simonides, пристига в British Museum и се опитва да пробута някакви фалшифицирани ръкописи. След като е разобличен, той бива принуден да предложи някои истински: това са 21 листа от кодекс **B** (8 от Птолемей и 13 от Малките Географи), които са били закупени от музея. Съпоставката на Дилър показва, че „кражбата на Симонидес била по-късна от онази на Минас, защото каталогът на Минас изпуска листите, които самият той е бил взел, но споменава онези, които е присвоил Симонидес“. Едва сега палеографите в Лондон и Париж започнали да възстановяват накъсания кодекс **B**, макар без особен успех, тъй като за целта е било необходимо да се направи аутопсия на всички запазени листи. Това за пръв път прави A. Diller, след като посещава Ватопедския манастир през 1936 г., като преди това вече е бил проучил аутопсично листите в Лондон и Париж и е прегледал негативи на „28 хвърчащи листа и микрофилми на Страбон (фол. 70-299) във Ватопед“.

Времето на написването на Анаплус на Босфора е все още предмет на дискусии. В научната литература то се поставя в периода преди или непосредствено след обсадата на Септимий Север на Бизантион докъм средата и дори втората половина на III век. По всичко изглежда, че

Дионисий го е писал вероятно преди обсадата на Бизантион, защото не се прокрадва дори и намек за тежката участ на победения град.

За да се добие по-пълна представа за произведението на Дионисий Бизантийски се привежда и филологическия анализ върху старогръцкия текст, дело на Рудолф Гюнгерих, чието последно издание на *Анаплуса на Боспора* е използвано в представения труд. Дело на Гюнгерих са и схолиите към *Анаплуса на Боспора*, както и наблюденията върху латинския текст на Гилиус. В Глава първа са представени и четими факсимилетата с единствения запазен текст на старогръцки на произведението на Дионисий Бизантийски.

Глава втора

Тракийският Боспор (историографски обзор)

Тя е посветена на централния за работата проблем – Боспорския проток и неговото място в научната книжнина. От съществено значение за анализа на проблематиката е изследователския подход на Петрус Гилиус, който първи събира и отразява интереса към Протока в античните и средновековни съчинения. Неговите виждания са критически анализирани и допълнени от Карл Мюлер. На прага на ХХ век Ойген Оберхумер синтезира данните на античните и средновековни автори, като систематизира и тогавашните знания за геологията, географията, климата, двете боспорски течения и водообмена между Черно и Мраморно море. Свършеното определено се приема за достатъчно, защото след неговия опит липсва друго генерално изследване за Тракийския Боспор.

Показателно е, че за целия ХХ век историографски интерес към *Анаплуса* се открива у малцина изследователи, които разглеждат едни или други данни в контекста на специфичните свои научни цели. През 1900 г. Василий Латишев в *Scythica et Caucasica* използва изданието на Гюнгерих, за да подбере, даде за превод, и да коментира едва 29 фрагмента. Без оригиналните текстове, те са преиздадени (с някои промени в коментара) във ВДИ през 1948 г. Пет години по-късно В. Невская вече използва някои от тях в своята монография *“Византий в классическую и эллинистическую эпохи”*, като заявява, че *“Най-подробното географско описание на Боспора ни е оставил Дионисий Византийски...”*.

След сравнително дълга пауза през 1986 г. Бенджамин Айзък в *“Гръцките селища в Тракия до македонското завоевание”* също използва *Анаплуса*, като акцентира върху борбата на елинските преселници с траките. Още на следващата година М. Агбунов - за когото Дионисий Бизантийски е автор *“написавший в конце II в. интереснейшее географическое сочинение “Плавание по Боспору”*, привежда два фрагмента. Първият е по повод обясненията на Аполодор за името на Боспорския полуостров, а вторият е по повод похода на Дарий I срещу скитите.

През 1995 г. Юсуф Мардин издава *“Босфор през вековете”*. Там той цитира доста автори, но не използва нито Дионисий Бизантийски, нито

Петрус Гилиус. През 1997 г. О. Габелко пише *“Дионисий Византийский о некоторых событиях политической истории региона Боспора Фракийского”*. След като заявява, че при *“работата над статията”* е използвал две издания на *“извора”* - на Карл Мюлер и на Вешер (изданието на Гюнгерих не му е било достъпно, а FHG 5 му е останало неизвестно), заявява, че за него труда на Дионисий Бизантийски е *“все още недостатъчно изследван”*, а неговата работа *“явяет собой попытку использовать несколько избирательно отобранных пассажей сочинения Дионисия (относящихся к описанию азиатского побережья Боспора) для воссоздания некоторых эпизодов политической истории крайнего северо-запада Малой Азии”*. Особено внимание заслужава монографията на Л. Пальцева от 1999 г. *“Из истории архаической Греции: Мегары и Мегарские колонии”*. За нея Дионисий Бизантийски *“се явява автор на съчинение... посветено на описанието на бреговете на Боспора с разположените тук градове и селища, светилища и други забележителности. Попътно Дионисий прави кратки исторически екскурси и предава местни легенди...”* Тя изрично посочва, че *“Легендите за основаването на Византий... съдържат доста важна информация за войните на заселниците с траките”* като препраща към фр. 8, 16 и 53 и Хезихий (*Hesych. Patria Const. 17 sqq.*).

М. Высокий и О. Габелко в своята рецензия от 2001 г. за горепосочената работа на Л. Пальцева оспорват някои нейни виждания, като специално за Анаплуса заявяват: *“...византийците са си подчинили някаква част от европейските траки; но изобщо не става ясно с какви именно тракийски племена са извършени военните сблъсъци на първите гръцки заселници, които първи слизат на европейския бряг на Боспорския пролив (Dion. Byz, 8; 16; 53); източниците не дават никаква уточняваща информация, а в изследователската литература този въпрос е извън внимание. Може само да се констатира, че тракийските топоними от европейския бряг на Боспора нямат никакви съответствия в историята, антропо- и топонимията на Витиния”*.

От прагана новото хилядолетие постепенно започва нов етап на научните издирвания в района на Боспора, като вече към сведенията на антични и средновековни писатели се добавят и археологическите открития от последното десетилетие. Кимбърли Бърд през 2002 г. пише *“Пиер Жил и топографията на Константинопол”*, в която разглежда различни въпроси около историята, географията и паметниците на Константинопол, но не използва Дионисий Бизантийски. Две години по-късно Луиза Лукопулу и Адам Лайтар в *“An Inventory of Archaic and Classical Poleis”* (в раздела *„Propontic Thrace“*) цитират Дионисий Бизантийски по повод произхода на *„колонистите“*, които основават Бизантион.

За електронната *„Енциклопедия на елинския свят“* Анка Дан пише статии за *“Дионисий Бизантийски”* и за *“Европейските брегове на Боспора”*, в които се позовава на Анаплуса, а при прегледа на местата по Боспора използва и двете книги на Гилиус. Изследователката синтезира и добросъвестно разглежда въпросите, които се отнасят до Боспора, Златния рог и

Бизантион не само от геолого-географско, историческо и културно, но също така от икономическо и от религиозно-митологично естество. През 2013 г. Анка Кристина Дан се позовава на Дионисий Бизантийски и по повод името на Евксински Понт в том 7 на поредицата *“Il Mar Nero”*.

В една своя статия за *“Хиерона: Древното светилище при устието на Черно море”* Алфонсо Морено оглежда познатите му писмени и археологически данни, като използва и непубликуваните по-рано записки от единствено известните разкопки на британския лекар Джулиъс Милинген от 1863 г. Като използва сведенията от *Анаплуса* и анализира топографските, историческите и археологически данни и представя карти и снимки, изследователят дава не само най-пълното описание на Хиерона, но очертава как древните са гледали на влизането в Черно море от пространствена и религиозна гледна точка. Въз основа и на фрагменти от *Анаплуса* той заключава, че за *“моряците Хиерона е бил общо хранилище и търговско място на местна практическа информация”*. Тъкмо от това възлово пристанище са били извършвани *“навигационни измервания”*, които са позволявали да се избягват *“многого опасности на ветровития Боспор: от пирати, бури и войни до известните коварни течения и ветрове в протока. Накратко Хиерона е бил, и за нас потенциално остава, ключ към Черно море”*.

На един симпозиум турската специалистка по класическа филология Ерендиз Йозбайоглу използва Дионисий Бизантийски, за да интерпретира археологически паметници по повод олтара на Семюстра, като отделя специално внимание на откритите в дъното на залива скулптурни и архитектурни детайли от археологически разкопки. Пак тя през 2010 г. дава превод на *Анаплуса* на Дионисий Бизантийски в *„Deniz Yoluyla Boğaz“*. Независимо от Йозбайоглу в същата година Мехмед Явуз обнародва свой превод на съчинението на Дионисий Бизантийски, който преиздава през 2013 със заглавие *„Една разходка по Боспора“*. Пак той пише през 2010 г. и статията *„Свещени места в Бизантион и неговите околности“*. Тя представлява първото публикувано балканско целенасочено проучване, чиято цел е да систематизира наличните данни и да прецизира някои локализации.

Янис Стояс (Yannis Stoyas) през 2012 г. в *„Studia in honorem Iliae Prokopov sexagenario ab amicis et discipulis dedicata“* по повод на два тракийски типа монети (на дентелетите и Мелса) преразказва *“пророчеството”* при основаването на селището в края на Златния рог от фр. 23 и 24. Той предполага, че внимателното *“изследване на историческата топография и други данни разкриват, че най-вероятно има връзка между обекта Semustra и монетите от типа МΕΛΣΑ...”*, като обвързва *“тракийския митичен владетел Мелиас”* и *“Мелтас, последния цар на Аргос, и аргоската колонизация на Кератиос”*, за да заяви: *“Най-вероятно някое светилище в територията на Бизантион, посветено на култа на някои херой, е отсякло една къса серия монети, във връзка с религиозен фестивал или важна годишнина в момент на временна липса на дребни монети в периода около 275-250 г.пр.Хр.”* В *Barrington Atlas of the Greek and Roman World* в 53 картен лист Клайв

Фос прави опит да фиксира античните селища, пристанища и местности, като използва и известията на Дионисий Бизантийски (по Гюнгерих) за тях. През 2013 г. в своята монография *“Античната икономика на Северна Егея”* Зосия Арчибалд в раздела за Бизантион също се позовава на Дионисий Бизантийски по повод на Хиерона.

Предвид горепосоченото. ситуацията в българската историография може да се определи като учудваща. Христо Данов дори и не споменава Анаплуса в своите *“Към историческия облик на Древна Тракия (изследвания върху изворознанието на нашите земи)”*. Същото е положението и в неговото специално изследване *“Борбите на старите гърци за Черно море и протоците”*. В *“Древна Тракия”* пък той изобщо не се спира на Бизантион, а оттам на Анаплуса и съответно на многото тракийски реалии в него.

Първият български автор, който ползва Анаплуса в своите фундаментални *“Тракийските езикови остатъци”*, е Димитър Дечев в лемите за *“Мукапорис”* и за *“Семистра”* Той обаче не използва Анаплуса за лемите *“Барбюсес”*, *“Бизас”*, и *“Бизантион”*, като от *“тракийските езикови остатъци”* той изключва също така Амик и Федалия.

След него Ат. Орачев през 1984 г. използва Дионисий Бизантийски по повод начина, по който е било преодолявано в древността силното насрещно Боспорско течение. След това в своята дисертация, представена за защита през 1988 г. той се спира и на други фрагменти, които използва за някои геоморфоложки и сеизмоложки анализи. Пак той през 2007 г. цитира фр. 47 за *“Родоските периболи”* като едно от доказателствата, че някои каменни блокове с отвори не представляват древни каменни котви, а пристанищни пушки за швартоване на антични кораби.

На международната траколожка конференция *Thracia Pontica* през 2003 г. Мартин Гюзелев използва фр. 77 в опит да свърже античните писмени сведения за Салмидесос с написаното в Анаплуса и да разгледа тракийското присъствие с Хероса на Протока, познат от оброчни релефи на това бажество.

През 2007 г. в *“Псевдо-Скимнос или Семос от Делос. Проучвания върху сведенията на елински автори за Западния Понт”* К. Бошнаков препраща към фрагмент на Анаплуса по повод *“култовото място на фригийската богиня-майка (Кибела, Рея)”*. Той цитира фр. 47 (по Мюлер), а след това - без да се позовава, заявява *“едно твърде общо сведение на Дионисий Бизантийски, че Птолемей II Филадельф избавил Бизантион от обсада на Антиох, като не само помогнал със зърно, стрели и пари, но дарил на полиса и земя в Азия...”*. В Анаплуса обаче липсват такива данни, като подобна трактовка отпраща към текста на Невская.

В свои статии, които се отнасят до различни аспекти за историята и митологията на Бизантион, напоследък В. Лозанова-Станчева се позовава на Дионисий и неговия Анаплус. През 2014 г. в *„Барбизиос или раждането на Бизантион“* тя проследява различните генеалогични линии в създаването и унаследяването на властта от началото на града на Барбизий/Бизас и елинската апойкия до имперския Константинопол.

Едва през 2012 г. български автор пише конкретна статия за Дионисий Бизантийски в сборника в *Studia in honorem Iliæ Prokоров sexagenario ab amicis et discipulis dedicata*. Александър Порталски озаглавява своята статия *“Дионисий Византийски - ценен извор за географията и историята на Босфора в древността”*. В предговора авторът заявява, че *“Модерната историография не знае нищо за живота на този автор...”*

Той възприема мнението, според което Анаплусът *“принадлежи на литературния жанр на периплусите”*. Поради ограничеността на обема и насоката на своите научни интереси (за Аргонавтите), изследването на Ал. Порталски не отговаря изцяло на заглавието, което може да обясни защо не са използвани основополагащи съчинения като онези на Ойген Оберхумер, Алфонсо Морено и други. В края на своята статия Ал. Порталски е намерил за нужно да посочи: *“Извор като Дионисий Византийски е твърде ценен, защото поради богатата информираност на автора носи и спомен за най-ранните пластове и места, свързани с плаването на Арго. Той е интересен и с географските си описания, дори с разказите за ливадите на европейския бряг до Понта, които били заливани от водата и там риби и сърнички могли да се видят да се хранят заедно.”*

Глава трета

Διονυσίου Βυζαντίου Ἀνάπλους Βοσπόρου **Дионисий Бизантийски Анаплус на Боспора** (паралелен текст с индекс)

Тя представлява превод на Анаплус на Боспора на Дионисий Бизантийски, като паралелно е предоставен и старогръцкия текст (от фрагменти 1-57 и 96-112 по номерацията на Рудолф Гюнгерих). Липсващите фрагменти (от 58 до 95) са допълнени с превода на латински, дело на Петрус Гилиус.

Под линия са изтъкнати разночетенията от различните изследователи на текста, които са систематизирани отчасти от Гюнгерих. Добавките в българския текст са поставяни по подразбиране, с цел да се изясни характера на написаното. И спрямо текста на старогръцки, респективно латински, и спрямо превода, подходът е само един – максимално коректно спрямо смисъла на казаното. Поради това навсякъде, където в оригиналния текст има добавки от съвременни изследователи, те са маркирани със съответните служебни знаци. Лакуните са допълнително подчертани, с цел избягване на объркването по смисъл. Накрая са добавени схолиите, като за пълна верификация на текста могат да се използват факсимилетата от Глава първа.

Глава четвърта

Основни физико-географски характеристики **на Тракийския Боспор**

В тази глава се прилага карта „Карта на Тракийския Боспор по Анаплуса на Дионисий Бизантийски (по подложка на Google Earth Pro с номерация

по реалиите в глава пета) и се дават основните физико-географски характеристики на протока. Посочват се определенията „Тракийски“ за Боспорския проток от Есхил насетне и се представят някои основни метрични и геоложки характеристики. Преобладаващият вулканогенен характер на бреговете и днешния шелф на Боспорската разломна структура предопределят наличието на сравнително многото днешни заливи, които са устояли на абразията. Пак този характер е позволил да се запази и т.нар. Боспорски праг, който днес се намира на дълбочина от 45 м., а докъм V-IV хил.пр.Хр. – според някои палеогеографски изследвания, е представлявал суша, която е осигурявала сухопътната връзка между Азия и Европа.

Особено важно е, че изглежда възможно този Боспорски праг да е отразен в някои антични описания. В *Etymologicum Magnum* се открива, че някога онзи, който искал да премине от Европа в Азия (или обратно) можел да го направи „по вързани една за друга лодки и с волски впрягове“. Оттук идвало и прозвището Боспорос. Източникът на това известие не е ясен, но изглежда възхожда към долитературната епоха, когато известните други версии за името на протока все още не са били обработени.

Наблюдението се подсилва от сведението на Плиний Стари (Plin. NH 6.1.6): *ad Bosporos duos vel bubus meabili transitu, unde nomen ambobus*. Фактът, че той знае за възможността Боспор да се „пресича с биволи“ показва, че и неговите данни се базират на някаква древна версия, която се разминава с основната елинска представа за „Кравата“ и Зевс. И докато за „Йо“ отдавна е посочено, че се преработва някаква финикийска или египетска легенда, то „бичата“ (волската) версия не е разглеждана с оглед на новите данни на геоморфологията, палеогеографията, археологията и историята.

Засега може да се приеме, че Боспорският праг е преодолян от сладководните черноморски води някъде след края на енеолитната епоха. „Събитието“ е било запомнено като „потоп“ и е записано от Диодор Сицилийски. Още дълбоководните сондажи, които проведе американският кораб Атлантис II-49 и публикуваните през 1978 г. резултати, посочиха, че известието на Диодор по принцип отговаря на данните за водообмена между Мраморно и Черно море. Така се разкриха възможностите по друг начин да се гледа и на щастливо оцелелите антични сведения за езерния период от развитието на черноморския басейн на древногръцките учени Ксант Лидийски и Стратон Лампсакенски, които са резюмирани от античния географ Страбон (Strab 1.3.3-4). От достигналите до наши дни фрагменти на съчинението „Лидиака“, което е писано по времето на персийския цар Артаксеркс (465-425 г.пр.Хр.) в 4 книги, личи, че Ксант се опира върху някаква цялостна теория за развитието на Черноморието.

Единистическият автор Стратон (роден ок. 350 г.пр.Хр.) също е категоричен, че преди „да изрови със силата на своето течение провлака при Бизантион“ Черноморее „ималовиднаезеро“. Пак той посочва извънредната акумулация и резултантните плитчини в района на Западното Черноморие.

На темата се спират по различни поводи и Аристотел, Полибий, Дионисий Бизантийски и други антични автори. От разбора на мненията на Хипарх, Ксант, Ератостен и Стратон, който прави Страбон (Strab. 1.3.4-5), се узнава, че в основата на античната теория за развитието на Черно море още преди две хилядолетия и половина стоят и наблюденията над извънредно големия черноморски речен сток. Ето част от текста на Диодор (5.47-48.3) по превод на Ат. Орачев: „Самотраките разказват, че преди да стане другаде потоп, у тях станал друг голям потоп, през време на който се разкъсал най-напред отворът при Кианеите [Боспорския проток], а след това и отворът при Хелеспонта [Дарданелите]. Морето в Понта [Евксински Понт – Черно море], което имало вид на езеро, се било изпълнило от вливащите се в него реки до такава степен, та поради изобилната вода излязлото от коритото му течение се втурнало поройно върху Хелеспонт, наводнило голяма част от крайморска Азия и превърнало в море не малка част от равнината на Самотраки...“.

Изложеното дотук позволява да се приеме, че реалният Черноморски Погоп не е част от древни митологизирани фантазии, които експлоатират античните автори, а тъкмо обратното. Малоазийско-черноморски знания за реално събитие пораждаат различни храмови легенди и фолклорни предания, които елините митологизират. Заслужава внимание хипотезата, че е възможно и „волският брод“ да се свърже със засечения по сеизмичен път „Боспорски праг“, по който е могло да се преминава от Мала Азия в Европа докъм края на V – първата половина на IV хил.пр.Хр. Вариантът на тази версия за преминаване по „понтони“ от „навързани една за друга лодки“ пък може да се датира във всеки един от следващите доисторически периоди. Важното тук от тракийска гледна точка са дискуссионните преселения от Азия в Тракия, както и обратното, които се разглеждат в глава шеста. Независимо как и откъде прииждат траките по двата бряга на Боспора е сигурно, че по тях до идването на елинските заселници през VII в.пр.Хр. е живеело тракийско население, факт, на който се опира в своите проучвания и К. Порожанов.

Липсват антични и средновековни известия, въз основа на които да се определи конкретния етнически състав на тракийските общности по европейския бряг на Боспор. Най-вероятно е те са били част от тините, които за Ксенофонт (Anab. 7.2.22) са били най-войнствени и опасни в нощните нападения. Следователно изглежда тините са водили битки срещу мегарските пришълци. Данните за тините засега позволяват с тях да се свържат следните топоси, олтари и свещени места в географски ред от юг на север:

Бизантион – епоним на града е тракийският цар Бизас;

Тракийска стена – тя е добре интерпретирана от Обурхумер;

Олтар на Атина Екбасия - именно тук се е развила битката между дебаркиралите на брега елини и траките (виж тук Реалии 3.1);

Местност Кикда и Олтар на Атина Разпръскваща – тук вероятно не елините, а траките са „разпръснали“ елините (виж тук Реалии 11-12);

Залив на Мелий – Мелий е местен герой с повече от вероятен тракийски произход (виж тук Реалии 13), който би могъл да се свърже, по мнението на И. Карайотов с възможния вариант на това име „цар Мелса“;

Залив Ингенидас - Ингенидас е местен герой, като не е изключено той да е имал тракийски произход (виж тук Реалии 17);

Местност Блахернас – това „варварското име“ принадлежи на „местен владетел“, който тепърва има да се анализира от траколожка гледна точка (виж тук Реалии 24);

Река Кюдарос – във Фригия е имало град Кюдара (по-късния Хиераполис), а М. Василева изрично посочва и бригийския град Кюдрай у Страбон (виж тук Реалии 26);

Река Барбюсес – името е извлечено в Компендиума на Дечев, а сведението на Дионисий във фр. 23, показва, че този тракийски цар е свързан с боспорски хидроним (виж тук Реалии 27);

Олтар на Семюстра – името е на тракийска нимфа, която във версията на Дионисий Бизантийски е кърмачка на Кероеса – майката на тракийския цар Бизас (виж тук Реалии 28);

Хълм Буколос – той е именуван на онзи тракийски „пастир“, който посочва на елините къде да основат Бизантион и изглежда целенасочено е оставен анонимен (виж тук Реалии 30);

Скат Палинормикон – свързан е с перипетиите на трако-елинските отношения (виж тук Реалии 56);

Местност Делфина и Карандас – името е на местен мъж, който убива един делфин, а траките са били известни като делфинобойци (виж тук Реалии 58);

„Морски старец“ – името е хапаксно и показва наличието на още едно трако-малоазийско божество (наред с Финей), което е покровителствало корабоплаването през Боспорския проток (виж тук Реалии 69);

Скала Файдалия – името спада към тракийския топонимичен пласт и от Анаплуса става ясно, че тя е била дъщеря на местния тракийски цар Барбюсес, която е била насилена от Бизас и от срам се самоубива (виж тук Реалии 84);

Залив с пристанището на Питек – името е хапакс, вероятно е тракийско и е свързано с миграциите около Троянската война (виж тук Реалии 93);

Храм на „Фригийската богиня“ – сведението е хапакс, а за някои изследователи „фригийската богиня Кибела“ е и тракийска, като вероятно продуцира и елинската представа за „Понтийската Майка на Боговете“ (виж тук Реалии 111);

Хълм Гюпополос – Дионисий Бизантийски го свързва с Финей, чиито тракийски поданици се отличавали с „варварска жестокост“ (виж тук Реалии 121);

* * *

По азиатския бряг на Боспора според античната традиция са живеели различни тракийски общности: бибрики, битини (витини), мигдони,

мизи и тини. Бебриките се свързват в елинската митологична традиция с „похода на Аргонавтите“ и техния цар Амик, за който пише Аполодор (Apollod. 1.9.20). Версията за деветия подвиг на Херакъл, който убива Мигдон – брат на Амик (Apollod. 11.5.9), позволява да се приеме, че в ранните елински представи бебриките са вероятен дял от мигдоните. Що се отнася до Страбон територията на битините се е простирала не само по азиатския, но е обхващала и европейския бряг на Боспора (Strab. 12.8.10). Малоазийската Мигдония е известна още на Омир (Hom. II. 3. 185-187) и е отграничена достатъчно ясно от Страбон (Strab 12.3.12). Особено важно е, че тъкмо през нея протича и река Одрюсес. За Карл Мюлер обаче Мигдония не се е простирала до Боспор, защото на север е достигала до Пропонтида. Известна е и една европейска Мигдония в Халкидика. Малоазийската Мизия е с разтегливи граници и е трудно да се определи южната от тях спрямо Битиния и Фригия. При всички случаи присъствието на мизи по азиатския бряг на Боспора е географски предпоставено, като продуцира и наименованието „Мизийски проток“, което дължим на Ариан.

По азиатския бряг на Боспорския проток Дионисий Бизантийски представя следните тракийски места в географски ред от север на юг:

Залив Мукапорис – сведението е хапакс, Дионисий твърди, че е наречен на един от битинските царе, което поставя въпроса за евентуален тракийски цар Мукапорис в доелинистическата епоха (виж тук Реалии 138);

Залив Амикос – назван е по името на прословутия цар на бебриките Амик и показва устойчивостта на древната традиция (виж тук Реалии 140);

Местност Киконион – изглежда е именувана по тракийската общност кикони, като в случая се акцентира върху „прекалената злоба“ на неговите тракийски обитатели, които след „бунт“ били прогонени от елините (виж тук Реалии 155).

* * *

Прави впечатление, че от гореизвлечените 21 тракийски местности, заливи и свещени места 18 са на европейския бряг, а едва три на азиатския. Това обаче не бива да ни подвежда, тъй като Дионисий Бизантийски по принцип не описва достатъчно подробно азиатските брегове на протока. Наличието на тези реалии в бизантийските и калхедонските територии идва да покаже не само тракийския характер на региона, но и специфичното отношение на местните елини към завареното местно население.

Данните на Дионисий Бизантийски са най-доброто доказателство, че тракийско население продължава да присъства по боспорските брегове и след елинското им усвояване, като е сигурно, че една част от него се е занимавала дори с риболов. Сведенията за тракийските рибари са посочени и разгледани от Данов в нарочна публикация. За отговора на въпроса дали присъствието на част от тракийските топоними не се дължи и на евентуалното използване на прибрежните боспорски равнини за

зимни пасища, засега липсва пряка информация. Наличието на тракийски рибари, макар и косвено, очертава подобна възможност.

Глава пета

Реалиите в Анаплус на Боспора

В нея се прави опит за локализация и интерпретация на така дефинираното понятие. Реалиите – градове, селища, светилища, олтари, статуи, пристанища, фарове, заливи, реки, блата, полуострови, носове, скали, рифове, полета, гори, височини/хълмове и имена, са били обект на различни опити за локализации и интерпретации. Гиlius не дава техен списък – по негово време индексите са все още обект на бъдещето. Първи опит за систематизация извършва Карл Мюлер, който съставя *Laterculus locorum quae in Anaplo Dionysii commemorantur*. Мюлеровият списък съдържа 135 номера, като за всяка реалия се посочва фрагмента у Гиlius, паралелите в античните автори, локализация и кратък коментар – на места той е по-обтоен и с бележки под линия. Оттук насетне свои списъци правят, както следва:

1. Фридрих Визелер в *“symbola ad lexicologiam graecam ex Dionysii Anaplo collecta”* без да номерира, подрежда от лексикографска гледна точка 53 номера, които са групирани по „гнезда“ (*loci natura, navigatione atque re navali, figura* и други) и признаци – *inusitate vocabulorum formae, hapax, adjectiva, nomina propria: locorum* и *hominum*.

2. Карл Вешер в *Ordo Anapli sive laterculus locorum quotquot apud Dionysium Byzantium commemorantur* изброява 150 реалии.

3. Ойген Оберхумер – след като заявява, че следва реда на Вешер, в статията си за Боспорския проток в „Реалната енциклопедия“ прави рекапитулация и дава списък с 111 номера.

4. Клайв Фос в Барингтън Атлас в петдесет и трети картен лист „фиксира“ 114 номера.

5. Мехмед Явуз в *„Дионисий Бизантийски. Една разходка по Боспора“* включва в своя списък на „Гръцки имена“ 154 номера, като в скоби след тях дава локализации на повечето от тях.

В настоящия труд са обособени общо 168 номера. Подходът е историко-географски, като някои реалии са групирани и всъщност описаните места и обекти са повече, защото не са детерминирани много от онези, които са се намирали на Боспорския полуостров и са свързани по-скоро с античния Бизантион, а не с Боспорския проток.

Стремежът е към всеки номер да се даде справка от антични, средновековни и нови автори, като най-вече се прави опит да се локализира дадената реалия, без да се изпада в излишно формализиране, което да произлиза от асоциирането с точни GPS координати. Това при сегашното ниво на знанията ни за тази част от античния свят е невъзможно и ненужно. Усилията на автора бяха съсредоточени в изследването *de visu* на известните в Анаплуса реалии, разбира се, доколкото е възможен достъпа до тях.

В края на статията за всеки номер е отразена и авторската локализация. За илюстрация в Приложение 2 има и авторов снимков материал.

Глава шеста

Опит за историко-географски синтез на информацията в Анаплус на Боспора

Значението на *Анаплус на Боспора* за античната география също не е било обект на специални изследвания. Характерът на описанието на Дионисий Бизантйски обаче го прави уникално, защото то страни от познатата ни античната „периплусова“ традиция, в която - като се изключи текста на Ариан, липсват засечки на Дионисиевите топоси. Показателно за характера на информацията в Анаплуса е също така наблюдението, че засечки на информации за топосите се срещат в едва 10 от достигналите до наши дни антични и средновековни автори. В хронологичен порядък те са: Херодот с 5 информации; Полибий с 8 информации; Страбон със 7 информации; Плиний с 8 информации; Флавий Ариан с 5 информации; Дионисий Периегет с 5 информации; Стефан Византийски с 11 информации; Прокопий Кесарийски с 5 информации; Хезихий Милетски с 16 информации и Георги Кодин с 10 информации.

Още по-показателно е, че Дионисиевите топоси липсват и в средновековните портуланни карти и текстови описания. Количественият анализ на данните в изработената *Таблица на реалиите със засечки в античните и средновековните автори* позволява да се направят следните по-важни изводи:

1. От 168 номинирани от Дионисий Бизантийски топоса засечки се откриват на едва 25 от тях, като Херодот съобщава едва 5 топоса: Боспорски полуостров, Бизантион, Калхедон, Кианеите, моста на Дарий (Пюриас Кюон) и Азиатския Хиерон. На този фон е показателно, че в периплусите се среща информация само за Бизантион и Боспорския проток, като единствен Ариан известява с 1 топос повече от Херодот. Тези допълнителни спрямо другите периплуси 5 топоса са: залива на Амик, Калхедон, Керас, Кианеите и Хиерона. Не е по-добра ситуацията и при античните „големи географи“, сред които единствен Страбон посочва 7 топоса, като освен общоизвестните Боспорски полуостров, Бизантион, Керас, Калхедон и Кианеите отбелязва само двата Хиерона (азиатски и европейски) и град Хрюсополис.

2. В „Етника“ на Стефан Византийски са упоменати 12 топоса, а най-много реалии в достигналата до наши дни късноантична литература се откриват във „Всеобщата история“ на византийския историк Хезихий от Милет. През VI век той знае 16 реалии, които са издържани в духа на старата лексикографска традиция, на оцелелите византийски митологични представи и на местния фолклор: река Барбюсес, местността Блахернас, Боспорския полуостров, нос Бус, нос Дрепанон с връх Буколос, Калхедон, залива Керас, река Кюдарис, залива Мелий, олтара на Семюстра, пристанището на Фрикс, местността

Сюкидес, Файдалия, нос Хести, азиатския Хиерон и Хрюсополис.

3. Дори и в късноантичната географска традиция се засичат едва малко над 9% от имената, като в средновековната те спадат под 5%.

Показателни за характера на *Анаплус на Боспора* са и „бележките по полетата“ на достигналия до наши дни средновековен препис. Схолиите са общо 80, като отново на твърде малко имена се дават техните съвременни еквиваленти. Като цяло схолиастът е бил доста начетен за времето си човек, а локализирането на едва 7 топоса чрез техните съвременни имена идва да посочи, че през XII-XIII век останалите 161 топоса или все още са били добре известни, или пък изобщо е липсвала информация за тях. Като се има предвид, че Кодин след X век(?) „знае“ - най-вероятно от Хезихий, 10 топоса, изглежда доста по-вероятно интересуващите ни 161 топонима вече да са били изчезнали от средновековната географска номенклатура.

Трендовата (устойчивата) характеристика в появата и изчезването на имената на античните светилища и „божи места“, които целенасочено са били християнизирани през и след IV век, е нормална. Таблицата откроява, че античните „сакралии“ по двата бряга на Боспорския проток в *Анаплуса* се представят от 41 топоса, като от тях със сигурност е известно само едно християнско преименуване – Хестиите, които стават Михаилион - по името на едноименната църква, издигната върху това свято място.

Значението на християнските църкви в Златния рог и Боспорския проток е доловено още от Петрус Гилиус и е използвано нещо от Карл Мюлер за по-точната локализация на съответните топоси, поради което са преведени същностните части от техните анализи и коментари. От историко-археологическа гледна точка тези християнски храмове, които се виждат на терена и в наши дни, са единствените сигурни репери за древните сакрални места. Тяхното оцеляване и след XV век в мюсюлманска среда е изключително информативно и изисква своето задълбочено изследване от медиевистите.

Проблемна е съдбата и на останалите 120 топоса, чиито описания Дионисий Бизантийски прави въз основа на разнообразни и недостигнали до наши дни източници – включително и на местни трако-малоазийски фолкорни версии. От историческа гледна точка са възможни засега следните предположения.

1. Част от топонимите изчезват още през 195-196 г., когато бизантийската територия е била опустошена. Сринат до основи е и самия Бизантион, а интелигенцията бива изтребена почти напълно. Градът временно престава да съществува (придобива статут на коме), а след възстановяването му мнозинството от гражданите са новозаселени.

2. Друга част от топосите - ведно с някои от античните храмове по азиатския бряг на Боспора и хората на Калхедон, най-вероятно изчезват и по време на гонските пиратски действия в района на Боспорския проток през третата четвърт на III в. сл. Хр., които са подробно описани в „Нова история“ на Зосим.

3. Решаващи обаче изглеждат действията на Константин Велики през и след 330 г., когато Бизантион става новата столица на римската империя. „Новият Рим“ отново е зялт от преселници, които нямат нищо общо с древната история и култура на най-големия град в тракийския югоизток. В интересувания ни аспект само за около осем десетилетия на мястото на гордите със своята забележителна история бизантийски граждани се появяват неимоверно многото константинополски християнизирани ромеи, които от IV век насетне в рамките на „*Rex Christiana*“, градят историческата митология на „Новия Рим“. В нея разбираемо докъм VI век вече се знаят едва 16 антични реалии.

4. И изчезването на следващите 6 реалии, които се засичат у Георги Кодин, също има своето възможно историческо обяснение. То е вероятно следствие на прословутата арабска обсада през зимата на 717-718 г. Тотално бива подменено населението на Константинопол и след 1453 г. И ето защо, когато през XVI век Петрус Гилиус започва своите теренни обиколки с текста на *Анаплуса* под ръка, за античните топоси са останали само смътни спомени за Фармакия – под формата Тарабия, залива Ластенион, Хелите, Азиатския Хиерон и някои други. Тяхното турцизиране подсказва, че оцеляването им се дължи на някакви местни вулгаризирани предания, които вече стоят твърде далеч и от бизантийските представи, и от оригиналния трако-малоазийски фолкор.

В тази посока таблицата на имената у Дионисий Бизантийски дава специфична фреквентност. В нея и с оглед на местните фолклорни версии са информативни ниските честоти, които следва да се имат предвид от изследователите на тракийските сакрални версии.

Казаното дотук предполага и основният историографски извод. Текстът на Дионисий Бизантийски е нашият единствен източник за топографията на Боспорския проток. Характерът на писмените известия пък позволява те да бъдат групирани и анализирани так:

Нови данни на Дионисий Бизантийски за основаването на Бизантион

В края на XIX век – след като текстът на Дионисий Бизантийски вече е въведен в научно обръщение, J. Miller резюмира версиите за основаването на Бизантион, като посочва, че *„Най-обобщено писмено сведение, което е свързано с историята на origines Byzantii, дава Помпей Трог в Prol. IX; запазен е и Хезихий FHG IV 146 ff”, като се задоволява лаконично да заяви, че той давал „много подробности (често от етимологичен характер)“.* След това обособява *„Предания за основаването“*, за да заяви *„Народно предание за основаването изглежда не е имало, разказаното от Hesych. 3 ff., Ариан у Eustath. ad Dion. Per. 140, Dion. Byz. са етимологични комбинации или заемки с научен произход, така например легендата за построяване на стените от Аполон и Посейдон...“* Специално за нововъведените известия на Дионисий Бизантийски той стига до извода, че *„най-силен фолклорен характер носи още съобщението*

на Dion. Byz. 24 f. за първоначално основаване на друго място – свещеният гарван на Аполон (Ael. H.A.I 48) съобщил за посоченото от бога място. С т. нар. основател Бизас - Ioan. Lud. съотнася също така и Зевксип, който не е историческа личност, нито жива легенда. Оракулът за основаването у Dion. Byz. 23, Hesyh. 3 Eustath. Dion. Per. 803, St. Byz. и Strab. 7.320 (Tac. An. 12.63) са преди всичко по-късни версии...”

Тази хиперкритична оценка води до игнорирането на редица известия на Дионисий Бизантийски – включително и за основаването на Бизантион. J. Miller определено не е последователен спрямо историографската стойност на Анаплуса, понеже за трако-елинските отношения заявява, че „Градът вероятно е имал още в началото конфликти със съседните траки“, като освен вече многократно коментираното сведение на Хезихий, посочва и Дионисий Бизантийски (фр. 8, 16 и 53).

От появилите се напоследък в българската историография съчинения единствено В. Лозанова-Станчева прави опит да ревизира тези хиперкритични постановки. В своето последно изследване по проблематиката “Барбизиос или раждането на Бизантион” тя привежда познатите ѝ антични и средновековни известия, представя две стеми за генеалогията на Бизас и очертава „два митологични етапа в развитието на Бизантион“. Първият бил свързан с „градът на Барбизес при сливането на двете реки в дъното на Златния рог, означен от олтара на Семестра“, а вторият с „новият град на Бизас и Фидалейя на североизточния нос на Босфора“. В заключение тя посочва, че известните реалии от времето на този втори етап били очертавали „прехода към ранноемпориалния етап на трако-елинската апойкия“.

Характерът на приведените в тази глава оригинални текстове, част от които не са използвани от Милер, не оставя съмнения, че те отразяват и многопластови фолклорни версии. Независимо от дискусиите за тяхната реалност, която може да потвърди или отхвърли единствено теренното изследване или новооткрит документ, е ясно, че от гледна точка на вярата на бизантийци и траки те са съществували в тяхното мислене, представи и ритуални действия. Тъкмо тези местни представи (концепти) продуцират версиите за следните персонажи, които се откриват в съчиненията на писатели, творили в античния Бизантион и имперския Константинопол:

Нис от Мегара

До голяма степен Нис възплъщава обобщеното виждане на елините за преселението и заселването на територията между края на Златния рог и Боспорския полуостров. Този прочут мегарски цар се явява - в казаното от Хезихий и ексцерпгирано от Кодин, като баща на Бизас и като такъв определено има отношение към изкристализираната елинска версия за основаването на апойкията и нейното узаконяване в процеса на завоюване на първоначални и следващи земи. Тук впечатлява, че у Дионисий Бизантийски няма преки данни за Нис. Има олтар на героя Никайос, който също е

мегарец, на северния бряг на Златния Рог (фр. 28), но едва ли той би могъл да се свърже с Нис. Нещо повече. Дионисий е достатъчно добре запознат с митологемите за Бизантион и Боспора и дава разнообразни информации за различни герои от тиванско-беотийския цикъл. Споменаването на Амфиарей – на две места, и неговия колесничар Схойникъл илюстрира тези познания на византийския ретор. Така че в този случай вероятно е налице определена връзка с митовите за хероите-основатели, но те са сравнително късни, което обяснява защо липсват у Дионисий. Липсват обаче и по друга причина. Вече стана ясно за наличието на заселници от доста градове на континентална Елада и Източното Средиземноморие. В това отношение разказът на Дионисий Византийски изобилства с информации за участие на аргосци, коринтяни, беотийци, и дори на тасосци. Към тях могат да се добавят ликийците от Мира, ефесците и родосците, които несъмнено са идвали със своите божества и героизирани личности.

Ето защо Бизас се превръща в син на мегарския цар и така неговото потекло детерминира законните основания на мегарските преселници към тракийските земи и протоците - Дарданели и Боспор. Намирайки се по техния маршрут, Боспорският полуостров се явява възлова точка в интересите на различни елински субекти. Те са приели в по-късна епоха версията за мегарско предводителство, което успешно ги е интегрирало в тракийска среда след победоносни битки, конкубинати с местни знатни жени и двубои с тракийски владетели и аристократи. Докато за Дионисий Византийски е достатъчно, че елините имат флот, стратегия и по-добро въоръжение от местните – т. е. той набляга на рационалните преимущества, късните версии вече се нуждаят и от божествена санкция. Пред лицето на римляните тя ще има повече тежест, а и по-добър възпитателен и морален ефект върху гражданството.

Синтез на версиите

В общи линии наличните версии за основаването на Бизантион, според достигналите до наши дни данни, сочат, че опитът за основаване на новата апойкия следва наличието на тракийското селище с царска легитимация в края на Златния рог при сливането на двете реки Кюдарос и Барбюсес. В тази версия Барбюсес е топарх на тракийския емпорион, а Семюстра – водна нимфа, кърмачка и възпитателка на Кероеа, а веднъж и майка на Бизас. Семюстра е била почитана пред специален олтар, а през римската епоха на това място се появяват релеф с Гигантомахията и части от статуи. Най-вероятно изглежда този релеф да е пресъздал алегорично борбата между двете антагонистични линии – елинската и тракийската, като окултуряването се приписва на елинската.

След това Кероеа и Посейдон са сдобити с Бизас, който вече е тракийски цар, полисен ойкист и патрон-епоним. Като такъв той се жени за Файдалея, във версията на Хезихий, след смъртта на баща ѝ Барбюсес. Към подобно съждение насочва по-старата версия на Дионисий Византийски. В *Анаплуса* той също е патроним, но текстът отрежда на Файдалея такава

мимолетна връзка с Бизас, че тя - от срам пред баща си, избира смъртта във водите на Боспорския проток. Тъкмо там Посейдон „подтикнат от съчувствие към рода си, а после и от благосклонност към него“ (фр. 59) откъртил една крайбрежна скала с тризъбеца си и я хвърлил в морето, като възпоминателен знак за поколенията. От Дионисий Бизантийски (фр. 49) научаваме и още една версия за Морския старец: „Едни твърдят, че това е Нерей, други пък - Форкис, трети пък Протей, а някои пък - бащата на Семюстра. Говори се и, че той бил този, който дал на Язон и спътниците му разяснение за плаването и бил лоцман през теснините на протока. Някакъв предсказател на име Лакиад, по произход мегарец, дал на следващите поколения апойки прорицание, че трябва да принасят жертви на Морския старец. Затова той се почита тук публично.“

Ако е редно да се разплащат версиите, то тъкмо тази изглежда най-древна и най-близка до трако-малоазийския фолклор, макар и да е поднесена в нейното мегарско преосмисляне. Важното тук е, че и Барбюсес (фр. 24) е обявен за лоцман на Язон и се набива в очи, щото единствено у Дионисий Бизантийски Финей не е лоцман на Аргонавите, което оставя открит въпроса за трако-малоазийското божество - покровител на корабоплаването през Боспорския проток.

Историческа събитийност

Историческите събития и подадената от Дионисий Бизантийски информация за отделни случки и лица не са били обект на цялостен анализ. Въпреки че Анаплус на Боспора стои далеч от историческите разкази, в него се откриват определен брой реални събития, като повечето от тях са хапаксни. В хронологически план Дионисий вплита в своя разказ както следва:

Преминаването на мизите и тевкрите от Азия в Европа

Във фр. 54 Дионисий Бизантийски описва едно нетрадиционно и за античната литература, и за съвременната историография събитие. Нетрадиционното е представено още у Херодот (Нер. 5.13, 7.20 и 7.75), от чиито описания става ясно, че мизите и тевкрите били преминали от Азия в Европа „преди Троянската война“. Гюнгерих с право е намерил за нужно да паралелизира текста на Анаплуса, за да посочи как Дионисий Бизантийски е заимствал от „бащата на историята“.

В Херодотовия текст (Нер. 7.20) обаче те на запад били достигнали до „реката Пеней“. Макар изразите за „датировката“ да съвпадат (πρὸ μὲν τῶν Τρωϊκῶν в Анаплуса и πρὸ τῶν Τρωϊκῶν у Херодот) е възможно източникът на нашия автор да не е бил само Херодот, защото за него тези двете общности са достигнали Тесалия - ἔνθεν φασὶ περᾶσαι πρὸ μὲν τῶν Τρωϊκῶν Μυσοὺς ἄμα Τεύκροισι καὶ μέχρι Θετταλίας ἀνύσαι κρατοῦντας ἀπάσης ὄσης ἐπλήσαν γῆς.

Различните версии относно преселението на мизите и тевкрите са дискуссионни. Повечето авторитетни автори не приемат за възможно

тяхното преселение от Азия в Европа. Ако Дионисий наистина е използвал не само Херодот, а и някакъв друг източник, то данните за преселения на население от Мала Азия в Европа следва да се подложат на сериозна ревизия.

Преминаването на пеоните от Европа в Азия

В *Анаплуса* то се споменава във фр. 54 и 66, свързано е с ὑπὸ δὲ τὸ Πλακὸν ἔθρον Ἀστεροπαῖον βασιλέα τῶν ἐπ' Ἀξίῳ ποταμῶ Παίωνων и е датирано „по време на Троянската война“. В достигналите до наши дни антични версии за европейските пеони сведенията са разноречиви, което е синтезирано в изследването на П. Делев. За Херодот те са преселени от Азия троянци (Her. 5.13.2), а в Схолиите към „Илиада“ са траки или македони (Schol. Hom. Il. 10, 428b). За анализа на нашето известие е важно, че Страбон предава всъщност две версии: според едната те са преселници от Фригия, а според другата - родоначалници на преселилите се в Азия фриги (Strabo. 7, fr. 38).

Така както е представено в текста на *Анаплуса*, „преминаването“ на Боспора от пеоните е хапакс. То заслужава внимание дори само заради версията, че те са били схващани и като „родоначалници на фригите“. Още по-важно е, че в нашия случай Дионисий Бизантийски намесва и цар Питек, който ведно със синовете си - „станал водач на прехвърлянето в Азия“. Преди да стане това бил господствал над „местни варвари“ в европейската част на Боспора. Всичко това позволява да се допусне, че в случая Дионисий Бизантийски е използвал и някаква трако-малоазийска версия, която допълва разказаната в Омировия епос, тъй като там не се откриват никакви данни за цар Питек и неговите синове. Важно е също така и нестандартната локализация на преминаването/преселението - почти през средата на Боспорския проток.

Опит за основаване

на тасоско селище на европейския бряг на Боспора

Във фрагмент 48 Дионисий Бизантийски известява за някакъв опит на тасосци, водени от Архиас, да основат селище в полето Археион. Калхедонците обаче не им разрешили и Архиас се преселил в Енос, но бизантийската местност запазила неговото име. Луиза Лукопулу не ползва сведението в лемата си за Енос, но заселването на тасосци изглежда факт. Доколкото е прието, че Енос е стар град, основан от Еней след „Троянската война“, действията на Архиас са отпреди основаването на Бизантион: още повече, че са налице архаични фрагменти в неговите пластове.

Основаването на Бизантион

Едва ли има друга елинска апойкия, която да се радва на толкова много записани версии за нейното основаване. Заслугата в случая с дорийския Бизантион принадлежи главно на Дионисий, но за датата на основаването има няколко хронологически репера, което се илюстрира от приведената таблица.

Сред датите се открояват онези, които синхронизират основаването на Бизантион с другата дорийско-мегарска апойкия на отсрещния азиатски бряг – Калхедон. Тази година обаче не е сигурна, което не позволява да се даде абсолютната хронология за основаването. Налице са съществени разлики в цифровите означения в отделните кодекси, като само за Евсевий съществуват две официални годишнини в преписите. Същностни отлики произлизат и от датите у Кодин. При последния се откроява съгласуване на цифровите обозначения за основаването на Бизантион, които са синхронизирани с годините на обсадата на Септимий Север. Разликите с другите датировки обаче са твърде значими, като е изключено Бизантион да е основан в края на VI или началото на V в. пр. Хр. - дори само заради наличните археологически материали.

Горекананото позволява хипотетично да се допусне, че Кодин е преписал датите от своя източник, като ги е обвързал погрешно с обсадата на Север, защото едната от двете негови дати цифрово отговаря на по-късната у Евсевий. Но дори и сега се набиват в очи най-малко две датировки. Едната с всичките си варианти твърдо препраща към първата половина на VII в. пр. Хр., а другата дължим на Йоан Лидийски, който датира в 38 олимпиада, т.е. в 628-625 г. пр. Хр.

Ключ за възможно решаване на проблематиката около тези датировки може би дават някои иначе „нехронологични“ данни на Дионисий Бизантийски във фр. 8, 16 и особено 23-24, 40 и 53. От тях се разбира, че елините най-вероятно първоначално се заселват някъде в края на Златния рог през първата половина на VII в. пр. Хр. След това през седмото десетилетие на същия век изграждат града на Боспорския полуостров, именуват го Бизантион и едва сега след „първоначалното основаване на града на всяка местност около него е дадено име“ (фр. 44). Тази хипотеза намира опора и в различните митологични версии на взелите участие в процеса на основаването разнородни елински преселници.

Походът на Дарий и разрушаването на храма на Хера

Текстът на Дионисий Бизантийски във фр. 14 описва мястото на храм на Хера, който „изгорили персите, тръгнаха с Дарий на поход срещу скитите“. Те били отмъщавали „от името на царя за това, в което обвинявали града...“ Това сведение в *Анаплуса* е странно на фона на другите писмени известия не само защото не е ясно за какво са мъстили персите. Независимо от датата на персийския поход сведението е важно, не само защото е хапак. В *Анаплуса* несъмнено е отразено реално събитие, което J. Miller свързва с евентуалното разрушаване на възпоменателните персийски колони при моста, който построява Мандроклес от Самос. Неговата версия обаче не отговаря на въпроса защо Дионисий Бизантийски не упоменава за това, тъй като той е доста подробен и във фр. 57 указва дори на „изсечения в скалата престол“, откъдето Дарий бил наблюдавал моста и преминаващата по него войска. По всичко личи, като се имат предвид данните на Херодот

и някои други автори, че в сведението се разказва за конкретно събитие, което няма как да се свърже с перипетиите от времето на втория персийски поход и йонийското въстание. Следва да се има предвид също така, че персите унищожават само византийския храм на Хера, който се е намирал извън крепостните стени, а самият град твърде странно не е бил засегнат от „мъстта“ на Дарий. Дали пък не става въпрос за някакви интриги между Аристон и персите, в резултат на които византийците остават току-речи без флота, което позволява по-късно на Хестиай да блокира Боспорския проток с едва осем лесбоски кораба? За подобни интриги говори и Гилиус в своя превод на Дионисий Византийски.

Обсадата на Филип II Македонски

Дионисий Византийски известява за три събития от времето на обсадата на Филип II Македонски: разрушаването на храма на Плутон (фр. 14), - изграждането на „мост“ през Златния рог (фр. 27) и победата над Деметрий - адмирал на Филип II (фр. 65). J. Miller в духа на хиперкритиката пише, че тази обсада била „останала дълго време в паметта и дала оттам повод за митотворчество“. За него това били „неща“, на които не могло да се разчита. Той е скептичен и относно характера на данните на Дионисий Византийски, когото дори обвинява в „етиологично митотворчество“, като приема, щото името Термемерия можело да се изведе „от някакво небесно сияние“. В крайна сметка обаче този изследовател смята за несъмнени „съобщенията на Дионисий Византийски, че Филип за улесняване на достъпа построил мост над Златния рог и чрез потопени каменни маси го направил сигурен“, както и разрушаването на „храма на Плутон пред града, за да се снабди със строителен материал“.

И трите описания са хапаксни и в тях става въпрос за реални събития, описани от византийска гледна точка. По отношение на моста над Златния рог известието в *Анаплуса* позволява да се разбере, че става дума за внушително землено-насипно съоръжение, което се изгражда за да можел Филип II „да получава изобилни доставки по суша, тъй като корабите му не били равностойни на византийските, които владеели по-голямата част от морето.“ Като исторически, а не „митотворчески“ следва да се разглеждат и сведенията във фр. 65. Неговата същностна част отразява реална битка, в която „византийците - след като победили тук адмирала на Филип Деметрий, нарекли местността заради събитието Термемерия“. Това че такъв адмирал не ни е известен от други писмени известия не намалява, а подсилва значението на данните в *Анаплуса*, които следва да се включват в историографските анализи на събитията през 340-339 г. пр. Хр. Най-вероятно изглежда тъкмо след катастрофата на македонския флот при Термемерия Филип II да е предприел построяването на моста над Златния рог и разрушаването на храма на Плутон.

Опустошаването на Хиерона от галатите

Събитието, описано във фр. 92, не се разглежда в познатата ми литература. То обаче се вписва добре в известното ни за хода на келтските действия в

региона. Неговата хронология обаче изисква детайлни изследвания на наличните данни, които се извличат от Liv. 38.16, Memn. 18-19, Polyb. 4.46 sqq. и други антични автори. Най-вероятна изглежда датировката накъде след 278 г, когато Леонорий и Лутарий превземат Лизимахия, обсаждат Бизантион и водят преговори с Антипатър и Никомед I. След това Лутарий с хората си преминал в Азия и не е изключено тъкмо той да е нападнал крепостта на Азиатския Хиерон, която „*както много други такива в Азия, опустошили галатите*“. Не е изключено именно заради удара върху стратегическия Хиерон бизантийците да са принудени да се договорят с галатите и да започнат да изплащат годишен трибут, толкова добре известен и многократно коментиран за времето на келтския цар Кавар.

Действията на елинистическите монарси в Боспорския проток

Данните за акциите на елинистическите монарси, за които известява Анаплуса, са свързани с: бизантийския храм на Птолемей II Филадельф - (фр. 41), откупуването на Хиерона (фр. 92) и откупуването на Аргиронион (фр. 94). За храма на Птолемей Филадельф (283-246) К. Мюлер справедливо отбелязва, че „*това място е убягнало на учените, които описват историята на Птолемейте*“. От текста на Анаплуса става ясно, че бизантийците е имало защо да издигнат нарочен храм и да почитат този владетел като бог, защото той: „*обдарил ги с територии в Азия, огромно количество жито, стрели и пари*“. Кога е станало това не е ясно, но при всички случаи преди възхода на Бизантион като член на т.нар. Северна симахия някъде по време на или малко след Втората сирийска война от 260-253 г. пр. Хр.

Известията за двете откупувания също са хапакси. Едното е, че „... *правото на владеење на храма у бизантийците, предвид господството им и тяхната местна мощ, тъй като те владеели морето с много кораби, особено след като го откупили [Хиерона] от Калимед, военачалник от армията на Селевк*“. Този военачалник не е известен от други източници, но няма как да не е служил на Селевк II Калиник (246-225 г. пр. Хр.). Дройзен не знае за това известие на Дионисий Бизантийски, но отбелязва наличието на селевкидски владения в тази част на Мала Азия. Предвид характера на сведението в Анаплуса тяхното съществуване изглежда сигурно.

Откупуването на Аргиониона, който се е намирал „под Хиерона“ за „много пари“ допълва предходното и най-вероятно е станало по същото време. Градът платил на Селевкида в „сребро“, а тази практика да се плаща за територии и за защита, вместо да се воюва, е характерна черта на бизантийската политика.

Тракийски и „варварски“ имена и обекти

В своето съчинение Дионисий Бизантийски определя, свързва или поставя в тракийски или „варварски“ контекст имена и обекти в 19 фрагмента. По реда на фрагментите те са както следва:

Тракийска стена

Тя се засича във фр. 6 като географска реалитет с важното за нейната локализация описание „единствено от Тракийската стена [от другите части на града] се спуска плавно към едната и към другата страна [на морето]“. Името си тази стена е получила заради названието на портата, която е извеждала на Тракиона, от която е поемал „Тракийския път“. За тази порта пръв от достигналите до нас автори известява Ксенофонт (Hell. 1.3.20, срв. An. 7.1, 12, 15-17, 24 и 36). Оберхумер е обстоятелствен при локализациите на местата около „тракийската порта“ и „плаца за военно обучение Тракион“. За него това е същият площад, „на който (иначе неизвестния) стратег Протомах издигнал тропайон над траките, а именно точно на мястото на по-късния Милион...“, за да допълни, че при това положение „Тракиона приблизително отговаря на по-късния Августейон и името “Тракийска порта” би подходило на южната от двете споменати от Кордин порти“.

Битки с местното население

В Анаплуса такива са се провели на мястото на по-късния олтар на Атина Екбасия (фр. 8), местността Кикла (фр. 16), „военната маневра“ при нос Хестии (фр. 53) и „двойното приставане“ при ската Палинормикон (фр. 40).

В битката, описана във фр. 8, Дионисий Бизантийски не определя противника, в тази при Кикла и маневрата при нос Хестии пише за „варвари“, като изглежда и при двойното приставане елините прилагат същата тактика. Липсата на етнически номинации на „варварите“ е характерна за Анаплуса, но контекстът на събитията не оставя съмнение, че става въпрос за местно тракийско население. Ходът на сравнително подробно описаните бойни действия показва, че в случая с Бизантион овладяването на територията не е било „мирно“, преминава през много обрати и очертава значимия боен потенциал на траките. Той се доочертава и от многото възпоменателни знаци, олтари и наименования на отделни местности, както и от несъмненото премълчаване или превратно представяне на изхода на някои от сраженията.

Местните герои Мелий, Ингенидас и Барбюсес

Мелий е описан във фр. 17, като тук Дионисий Бизантийски отново избягва етническата номинация чрез определението „местен герой“ (ἥρωος ἐπιχωρίου). Във фр. 21 още един герой е определен по сходен начин като Ἰνγενίδας, ἥρωος ἐγχωρίου. Във фр. 24, където са представени основните версии за Барбюсес, отново се натъкваме на същото определение ἐπιχωρίου ἥρωα. Още К. Мюлер подчертава, че във фр. 17 най-вероятно става въпрос за тракийски цар Мелий, като препраща към Хезихий и Кордин, докато за Ингенидас и Барбюсес се въздържа от етнически определения. Името Ингенидас, така както е дадено, се явява хапакс, не само заради странното изписване с νυ, вместо с двойна гама. То изглежда грецизиран вариант на някаква местна именна форма и допълнително подсилва наблюдението, че с определенията ἥρωος ἐπιχωρίου и ἥρωος ἐγχωρίου се обозначават

местни тракийски герои. Заслужава подчертаването си, че ако за Дионисий Бизантийски Мелий е „херой“, то в източниците на Хезихий той вече се представя като цар. Подобна „еволуция“ търпи и Барбюсес, който в Пасхалната хроника вече е „топарх на тракийския емпорион“.

Царете Блахернас, Питек, Финей, Амикос и Мукапорис

Имената им се откриват във фр. 23, 66, 84 и 95-97. Макар в три от случаите текстът на Дионисий да не е достигнал до наши дни в оригиналния си вид и да са възможни допълвания от страна на Гилиус, прави впечатление, че на трима от общо петте царе е дадена етническа царска атрибуция.

По отношение на Амик и Финей това е лесно обяснимо - те са атрибутирани като такива в Аполониевата „Аргонавтика“ - едно от най-популярните съчинения след Омировия и Тесалийско-беотийския цикъл. За сметка на това Блахернас и Питек - отново в основния дух на *Анаплуса*, не се определят етнически, докато Мукапорис е „битински цар“.

Засега липсват каквито и да е било данни за цар на Битиния с име Мукапорис и изглежда най-вероятно да става въпрос за владетел от доелинистическата епоха, т.е. преди да се обособи битинската царска династия. Ако е така, информацията за този владетел ще да корени в местната трако-малоазийска традиция, която е била твърдо включена и в бизантийските представи чрез едно важно пристанище. И Питек също е свързан с пристанище и - доколкото може да се съди от латинския превод на Гилиус, в оригиналния текст най-вероятно е бил описан по начин, сходен с онези на „местните герои“. *Portus Pitheci* обаче може и да не е било пристанище и в случая да се приема за такова, понеже Питек като „цар на местните варвари“ ведно с „*Астеропеос и със синовете си*“ бил „станал водач на прехвърлянето в Азия“.

„Цар“ Бизас

Дионисий Бизантийски пише за него във фр. 24 (във връзка с Кероеса) и фр. 59 (във връзка с Файдалия). Най-напред той е *ἐνθεν καλεῖται Κερρόεσσα. ταύτης καὶ Ποσειδῶνος Βύζας ἀνὴρ Ἰσα θεῶ τετραμημένος, ἀφ' οὗ τὸ Βυζάντιον*, а след това (по превода на Гилиус) *alii dicunt filiam Barbyssae fuisse, cum autem complexu venereo se miscuisset cum Byzante*. Двете версии взаимно се допълват, свързани са с Посейдон и изглеждат част от местно предание, което не е известно от други източници.

Този безсъмнен тракийски персонаж е неразривно свързан с основаването на най-големия град в Югоизточна Тракия и дори става негов патрон-ойкист. Другите известия за него (преки или косвени), които са приведени и коментирани в настоящия труд са: *Diod. Sic. 4.49.1-2, St.Byz. s.v. Βυζάντιον, Zosim. 2.37, Pasch. Chron. 264-265, Ioan.Malal. Chron. 13, 320.20-13, 321.5 и Georg.Codin. 1-2*. В. Лозанова-Станчева обстойно разглежда свързаните с него митологични персонажи и проблематиката за основаването на Бизантон, която те повдигат. От гледна точка на известните местни трако-малоазийски и/или бизантийски версии прави впечатление,

че в *Анаплуса* Бизас не е представен като цар. Тук той е определен като „син на Посейдон и Кероеса“ и като човек, който обезчестява Файдалия. От гледна точка на царското си атрибутиране Бизас е възвеличен за цар едва в късноантичните и средновековните автори.

Семюстра, Морския старец и Файдалия

Тези три персонажа са описани във фр. 24, 49 и 59. Семюстра най-напред е представена като водна нимфа, кърмачка на Кероеса и дъщеря на Морския старец. На свой ред Файдалия е свързана с Посейдон, Барбюсес и както вече беше казано с Бизас. Докато Семюстра и Файдалия продуцират и други версии в късноантичната и средновековната литература, то известието за Морския старец (Γέρον Άλιος) е хапакс. Във версията на Дионисий Бизантийски той съответствал на Нерей, Форкис, Протей, баща на Семюстра, бил дал указанията Аргонавтите как да преодолеят Боспорския проток и дори сам станал техен лоцман.

В *Анаплуса* тракийските генеалогични линии нямат развитие. Те прекъсват с Бизас и основаването на града, като стават обект на сакрална почит при скалата на Файдалия и Женското пристанище. Същото важи и за Морския старец, който изглежда ключов в трако-малоазийските представи. Различните персонажи, с които го оприличава Дионисий Бизантийски, позволяват той със сигурност да се определи като местно морско божество - покровител на корабоплаването през Боспорския проток. Важно изглежда също така, че тук той не е идентичен с Финей, който в популярните елински версии бил показал пътя на Аргонавтите. Разборът на казаното от Дионисий Бизантийски позволява да се открие и връзката на Морския старец с Посейдон, откъдето идва и връзката на Файдалия с Посейдон.

Пастирите Буколос и Карандас

„Мъжът Буколос“ (βουκόλος ἀνήρ) се споменава най-напред във фр. 24, а в следващия фрагмент се дава и едноименен хълм - ὠνόμασται δὲ Βουκόλος, εὐχαρίστου μνήμης τὸν μηνυτὴν ἀξιωσάντων.

На свой ред Карандас е известен във фр. 42 като Καράνδας δὲ ποιμὴν πάροικος. Буколос е нарицателно име, което е представено така, въпреки, че е обвързано с може би най-важния момент от перипетиите около основаването на Бизантион. Тъкмо той казал на елините къде гарванът е оставил плячката от тяхното жертвоприношение. Те последвали знамението и се отправили за Боспорския полуостров - ἀπὸ σκοπῆς θεασάμενος, ὅποι κατέθετο τῶν ἱερείων τὴν ἀρπαγὴν· οἱ δ' εἶποντο τῷ σημείῳ.

И двете имена отново, съгласно основния дух на *Анаплуса*, не се определят етнически. Макар името Карандас да не звучи като тракийско (то липсва в Компендиума на Дечев), попада в тракийската „овчарска“ среда по европейския бряг на Боспорския проток. В случая тя допълнително се предпоставя от факта, че той убива делфина на китареда Халкис, като по този начин от структурална гледна точка се очертава и опозицията „културално“ - „акултурално“.

Защо обаче не се указва името на тракийския пастир, без който - според разказа, основаването на Бизантион не би могло да се случи, не е ясно. Единственото възможно обяснение е, че това е така, заради ясно доловимата (не само при Дионисий Бизантийски) неприязън към селското население изобщо и особено към пастирите в частност. Този елински негативизъм е изразен във фр. 77, 84 и 106. Във фр. 77 той се долавя по повод фаровата кула Тимея, където е записано „варварите отнеха доверието към истинските факли, тъй като протягаха от бреговете на Салмидесос лъжливи факли, за да въведат в заблуждение моряците и да ги докарат до корабокрушение“. След това във фр. 84 името Гюпополис се обяснява с „тракийската и варварската жестокост, тъй като казват, че тук живеели поданиците на цар Финей, които се отличавали със своята безчовечност“, макар след това да е добавено, че е възможно името да се дължи на многобройните лешояди, които обичали „да кръжат над това място“. Аналогично е и обяснението за етимологията на една местност във фр. 106: „Киконион, наречен така заради прекалената злоба на обитателите му“ - Κικόνιον ὠνομάσθη δὲ καθ' ὑπερβολὰς χαιρεπότητος καὶ μοχθηρίας τῶν ἐποικησάντων

Основни изводи

Анализите на съчинението на Дионисий Бизантийски *Анаплус на Боспора* откриват пространство за разнопосочни заключения. Единственият оцелял до наши дни *Анаплус* дава възможност да се съди за историята на Боспора и Бизантион въз основа на данните на човек, който е бил много добре запознат с тях, защото е имал достъп до информации и от „първа ръка“. Те по различни причини не са достигнали до нас. Такива са вече разгледаните исторически известия.

Наред с подобни конкретни сведения, Дионисий вмъква и отделни исторически фрагменти, чиято хронологическата и фактологическата стойност все още трудно може да се оцени в своята съвкупност. Илюстрация за това са имената на топоними като Наусиклея, Наусимахион, за които е посочена единствено причината за наименованието им, взети, както изглежда, от местни източници.

Анаплус на Боспора може да се използва и за косвеното интерпретиране на такива научни въпроси, за които пък притежаваме единствено монетни паметници. Такива например са монетите на онзи съюз, в който е членувал и Бизантион и който е просъществувал едва няколко години на границата на 90-те и 80-те години на IV в. пр. Хр. За него не е запазено нищо в достигналите до нас писмени данни, но изброяването на членовете му дава основа за разсъждения. За някои от съюзниците – Родос и Ефес имаме преки указания от Дионисий, посочени чрез топоними по европейския бряг на Боспора. Това са *Родоските периболи* и брегът *Пристанище на ефесците*. И двата топонима могат да се свържат с морската активност на съответните членове на съюза, които по това време вече са били големи морски държави.

Хапаксни са много от сведенията с айтионите за наименованията на съответните топоси. Както се вижда от таблицата (приложена към *Глава пет*) от общо 168 изброени в текста реалии едва 25 се засичат в други антични и средновековни автори. Там, където е възможно да се направи кръстосана проверка е видно, че Дионисий Бизантийски добросъвестно е цитирал от по-стари източници или от местни предания. Това прави труда уникален сам по себе си, а информацията в него заслужава доверие, поради факти и събития, които заради важността си, са намерили отражение и в античната историография.

Измежду най-красноречивите примери са тези, които се отнасят към пределинското заселване на полуострова на Бизантион и неговите околности, а по-сетне и към елинската експанзия към бреговете на Тракийския Боспор. За разлика от Хезихий, който също ползва местни предания и представя информация за тракийските обитатели с времеви интервал доста преди гръцкото преселение, Дионисий вплита разказите за траките непосредствено по време и след заселването на елините тук. Затова - особено когато говори за битки с местното население, разказът е почти от първо лице, макар и да не плаща дан на историзма.

Тази тема е достатъчно развита от Дионисий и обикновено в пасажите, където предава за стълкновения с „варварите“, те винаги завършват успешно за елините и се придружават от възпоменателен знак. Такива са олтарите на Атина Екбасия и на Атина Разпръскващата. Не са подминати и паметни места, където е изтъкната елинската хитрост, съчетана с наличието на флот, като основно преимущество срещу противниците. Скатът Палинормикон, местността Кикла, а също и херооните на мегарските герои и техните родове, са представени в *Анаплуса* като доказателства за решителното надмощие на елините над варварите. Идеята за такова противопоставяне изобщо не е била чужда на „втората софистика“, чийто представител е и Дионисий от Бизантион.

Същевременно се откриват и места, които - според повествованието на Дионисий, изглежда са били свързани тъкмо с етапите на усвояване на територии от преселниците и дори с опита да се основе града в края на залива на Златния рог. Такъв е случаят с разказа за олтара на Семюстра - кърмачката на Кероеса. Тя пък от своя страна родила Бизас, който основал града и бил почитан наравно с боговете. Когато обаче дорийските преселници се опитали да основат града там, изпратената от Аполон птица посочила правилното място за основаването на полиса. Несъмнено свещената територия в края на залива на Рога при вливането на двете реки – Кюдарос и Барбюсес, е имала особено значение за Бизантион и е ключ към разкриване на етапите в усвояването на територии. Неслучайно тъкмо там са открити и фрагменти от статуи на божества, наред с релефи, изобразяващи Гигантомахията от римската епоха – вероятна алегория за перипетиите при основаването на мегарския полис.

По Боспора *Анаплуса* описва още няколко такива строго обособени места, които са свързани с религиозната традиция от пределинско време. Така Файдалия, посочена при някои от митографите като жена на Бизас, за Дионисий е имала само мимолетна връзка с него и от “срам” пред баща си Барбюсес, се хвърлила в морето. Тук, при така нареченото Женско пристанище и скалата, според мнозина – гробът на Файдалия, са открити и епиграфски паметници. Те потвърждават сакралния характер на мястото, в което от елинистическата епоха насетне със сигурност са се провеждали и възпоминателни игри в месец боспорион.

Към „чисто“ боспорските божества може да се причисли и *Морския старец*, който, независимо от различните си отъждествявания, си е местен морски персонаж. Неговите персонификации - наред с данните за Финей, отварят поредната от богатите с митология страници на Тракийския Боспор. Дворът и владенията на “слепия” тракийски владетел, според Дионисий Бизантийски, са исконно свързани с Боспора и то по-скоро със северния му край от европейската страна на протока, докато *Морския старец* е свързан с неговото начало. Следователно е имало две божества - *Хероси на Протока*.

Показателно е също така, че в *Анаплуса* няма и намек за стандартния за елининската митология “слепец”, а Финей изпъква като владетел, който в духа на “втората софистика” царува над поданици, “които се отличавали със своята безчовечност”. Тук сравнителният анализ на Анаплусовата версия за Финей се сблъсква с иначе дълбоко вкоренени митологични елински представи за него. В случая изглежда “реалният” за Дионисий и местната традиция Финей стои близо до трако-малоазийската версия за древно заварено и преосмислено божество - един от покровителите на корабоплаването по Боспора. Засега няма друго логично обяснение на намножилите се оброчни релефи на “Херос Стомианос”, които могат да се видят в археологическите музеи на Бургас и Истанбул. Дали Финей или Морския старец са породили тази местна представа засега обаче не може да се прецени със сигурност.

В Боспорския пантеон се откроява и култа към Фригийската богиня – *Майката на боговете*. Дионисий Бизантийски неслучайно е намерил за нужно да напише, че тя е била “обществено почитана”. Популярността и особената почит, на която се е радвала тази Богиня на Боспора, може да обясни и разпространението на нейния култ по целия Понтийски ареал. Към подобно съждение навеждат и предварителните публикации на наскоро откритите епиграфски паметници, скулптури и оброчни релефи на “*Понтийската Майка на Боговете*” в нейния Дионисополски храм.

Много местни култове към герои и религиозни практики се откриват единствено в съчинението на Дионисий. Това важи с особена сила за „пренасянето“ на култове от метрополиите на отделните участници в заселването. Макар авторът на *Анаплуса* да предава и противоречиви (в духа на софистичния релативизъм) версии в стила “нека всеки вярва на онова,

което му хареса", тук първенството на Мегара изглежда несъмнено. Такъв пример дава разказа за името на полуостров Хестии на европейската страна на Боспора. Дионисий известява, че там са почитани седемте най-знатни мегарски семейства. Той не пропуска да опише и олтара на мегарския герой Никайос, морския бог Сарон и различни мегарски обичаи. Не са забравени и други участници в преселението и завоюването на територия. Докато коринтяните присъстват почти само с географски имена от Истъм чрез нагодените към местните условия Скиронски скали, то аркадите са споменати заедно с епиклезата на почитания от тях Зевс, която представлява извънредно интересен хапакс.

Днес пред всеки изследовател на региона стои съществен проблем относно възможностите да се уточнят упоменатите в *Анаплуса* места по Боспора. При моите теренни обходи през лятото на 2012 г. се уверих, че все по-трудно ще става тяхното сигурно локализиране - особено по европейската част на протока. Почти цялото крайбрежие плътно до Румели каваъ е застроено и бетонирано, а за по-добра комуникация между отделните квартали е изграден панорамен път върху отвоювана от морето територия. Съвсем естествено е от гледна точка на историческата география тогавашните морски носове да са така видоизменени през вековете, че днес често дори не могат да се разграничат от континенталните хълмове. Единствено откъм морето е възможно донякъде да се провери информацията на Дионисий и локализациите на Петрус Гилиус. Допълнително ситуацията се усложнява и от непълноти и неточности в самото повествование. Това се вижда основно в местата, където липсват по-точни ориентири, откъдето пък и опитите на Гилиус за фиксиране на дадени географски пунктове носят голяма доза условност.

Същото - макар и в по-малка степен, важи и за азиатската страна. Въпреки че тук застрояването и антропогенните намеси в ново време са относително по-слаби, прави впечатление, че в *Анаплуса* е отделено доста по-скромно място на азиатските топоси. Така - с изключение на Хиерона и неговата околност, останалите места по Боспора са предадени схематично. Макар често да се изтъква паралелизма на двата бряга на протока, тяхната „огледалност“ може да се открие дори и в използваните топоними, което прави доста проблематично точното им локализиране. С този проблем всъщност се е сблъскал и самият Гилиус при своите обхождания с *Анаплуса* в ръка. Още Гилиус се е досетил, че вероятно Дионисий е описвал по-подробно само онези места, които са били притежание на Бизантион, а на Калхедон и неговата територия е правил повърхностен преглед.

Този факт предопределя и отношението към най-важното място в Азия, а именно Хиерона. Като „най-перспективен“ обект единствено на него днес се извършват планови археологически проучвания, извън спасителните разкопки в рамките на големия инфраструктурен проект „Мармарай“ и Третия мост над Боспорския проток. Засега усилията са

насочени към средновековната крепост *Йорос*, но е възможно в бъдеще да се направят и сондажи и по други места в близката околност. При очертаването на приоритетни обекти в азиатската част не са пропуснати и двата антични града в Азия – Хрюсополис и Калхедон. В рамките на посочения инфраструктурен проект се извършват археологически разкопки, а и все още са в процес на проучване както тези два обекта, така и техните околности.

Многопластовата и многообразна информация в *Анаплуса* на Дионисий Бизантийски открива нови хоризонти пред всеки един изследовател на Боспора – от митографските данни, през археологическите паметници, епиграфските и нумизматичните находки, до локализирането на терен на отделните обекти и търсенето на техните етимологии. Както самият Дионисий посочва при описанието на Боспорския проток, че *всеки край всъщност е начало*, така и днес е трудно да се сложи поанта на тази безкрайна тема. Всяка една реалия открива нови теми и проблеми пред съвременната наука.

Към изследването е приложен следния справочен апарат:

Антични и средновековни автори и използвана литература,

както и показалци за:

Географски имена

Антични и средновековни автори

Легендарни и исторически личности

Богове и свещени места

Съвременни автори

Като допълнение към работата са изготвени и:

Приложение 1

Петрус Гилиус: Тракийският Боспор в три книги

Внего е преведено за първи път на български език изцяло това съчинение. Доколкото ми е известно за първи път и на някои от съвременните езици.

Приложение 2

Изгледи от местата, известни в Анаплуса на Дионисий Бизантийски – 2012

Публикувани са 83 снимки като илюстрации към текста с реалиите. Те представят резултатите от теренните обходи на автора и визуализират съвременната обстановка по Боспора и Истанбул.

Автосправка за научните приноси

1. За първи път се превежда изцяло текста на *Анаплуса на Боспора* на български език, като се включват схолиите и се дава индекс на имената.

2. За първи път на български се превежда изцяло труда на Петрус Гилиус - Тракийският Боспор в три книги.

3. За първи път се превеждат изцяло и се коментират бележките на Карл Мюлер по повод съчинението на Дионисий Бизантийски по изданието на Петрус Гилюс.

4. Прецизират се локализации на реалиите, известни в *Анаплуса*.

5. Подлагат се на количествен анализ данните на Дионисий Бизантийски.

6. За пръв се прави опит да се изясни ситуацията с „изчезването“ на реалиите по двата бряга на Боспора в късноантичната и средновековната литература.

7. Доказва се значението на *Анаплуса на Боспора* като първостепенен извор за тракийската история и култура и изобщо за историята на Бизантион и Тракийския Боспор.

8. Анализират се хапакните известия, които имат първостепенно значение за историята, културата и вярванията на траките и елините.

9. Очертава се водещото значение на *Анаплуса* не само за теренната археология, но и за етнологията и културологията.

Списък на авторските публикации

2001 *Archaic Painted Pottery from Apollonia Pontica: The Latest Finds in the Old Town of Sozopol*. – In: BAR (под печат – в съавторство с Д. Недев).

2002 *Ancient Funerary Monuments at Sozopol Archaeological Museum* – ИИМБ 4, 2002.

2003 *Ancient Funerary Monuments Found at the Necropolis of Kalfata (Sozopol) in the Year of 2002* – В: Сб. в чест на Л. Огненова-Маринова. София, 2003.

2003 *Settlement Structure of the Apollonian Territory and the Thracian Hinterland*. – In: *Ancient Greek Colonies in the Black Sea. Vol. 1. Tessaloniki*, 2003.

2003 *Reliefs with Depictions of Heros Stomianos (problems of interpretation)*. – In: *Thracia Pontica VII* (под печат).

2005 *Archaeological Sites dated back to the First Millennium BC along the Black Sea Coast of the European Part of Turkey*. – ИИМБ, 2005.

2009 *The Sanctuary of Apollo at Shiloto Hill near Burgas*. – In: *Proceedings of the International Symposium “Greeks and Thracians in Coastal and Inland Thrace during the Years before and after the Great Colonization”*. Тасос, 2008.

2009 *Apercu sur l'organisation urbaine d'Apollonia du Pont: la parcelle UPI 515* (в съавторство с А. Баралис, Д. Недев, К. Господинов, А. Ряпов, Т. Лорен). – In: *Proceedings of the Fourth International Symposium of Black Sea Antiquities. Istanbul*, 2009.

2009 *Attic Painted Pottery from the Ancient Settlement at the Pobeda Housing Estate, Burgas*. – In: *Proceedings of the Fourth International Symposium of Black Sea Antiquities. Istanbul*, 2009.

2010 *Englyphic Amphora Stamps from Barbarian Contexts in the Western Black Sea Coast and the Hinterland of the Southern Thrace*. – *Proceedings of the International Symposium „Analyse et exploitation des timbres amphoriques grecs“* – Ecole Francais d'Athenes. (в съавторство с Анелия Божкова).

2011 *The 6th Century BC Chian White-Slipped Amphorae from Apollonia (Results of the Most Recent Archaeological Investigations)*. – ПАТАВС II. София, 2011 (в съавторство с Д. Недев).

2012 *Foreigners in Apollonia (Sozopol, Bulgaria): according to inscribed funerary stones dated back to 5th-4th century BC*. – В: Международна научна конференция „Ancient Greek Necropolises along the Black Sea Coast”. Несебър, 2012 (под печат).

2013 *Tituli sepulcrales in necropolis antiqua loco dicto Kalfata et loco dicto Budjaka prope urbem Sozopolem reperti in effossionibus ab anno MMIV et anno MMV factae; anno MMVI Addenda*. – In: *Il Mar Nero VII/2007-2009*. Roma, 2013.

2013 *Описание на входа на Понта: Фрагмент 1 от Анаплус на Боспора от Дионисий Бизантийски*. – В: „Морето – граница или врата“- доклади от научна конференция в университет „Проф. Асен Златаров“, Бургас.

2014 *Сладководните извори на Тракийския Боспор: според Анаплуса на Боспора от Дионисий Бизантийски (II-III в.)* – В: „Морето – граница или врата“- доклади от научна конференция в университет „Проф. д-р Асен Златаров“, Бургас.

2015 *Coins of Thracian rulers (4th BC – 1st AD) from the numismatic collection of the Archaeological Museum Burgas*. – В: Международна научна конференция „Thrace. Local Coinage and Regional Identity. Доклад и постер в Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften.

Монографии:

2008 *The Left Pontic Coast between Emine Cape and Byzantion during the First Millennium BC*. Burgas, 2008.

2009 *Западният Понт между Емине и Босфора през първото хилядолетие пр.Пр.* Бургас, 2009

